

Рідна

№ 15/2011

ISSN 1644-7794
КВАРТАЛЬНИК
УКРАЇНСЬКОГО
ВЧИТЕЛЬСЬКОГО
ТОВАРИСТВА
У ПОЛЬЩІ

мова

Від редакції

Марко Сирник 3

Мова і література

Дмитро Дроздовський
Інформаційне «самашествіє»: перезавантаження 5

Віктор Яручик
Представник УСКТ-івської літератури 14

Тадей Карабович
Драматичні твори Григорія Квітки-Основ'яненка (1778–1843) 17

Анастасія Шевердіна
Поліфонічність біографічного роману-пошуку Леоніда Большакова
Бувальщина про Тараса 20

Ірина Корнієнко
Від прізвиськ до прізвищ 24

Світлана Підопригора
Ворог як звір у романному триптиху
Вогненні стовпи Романа Іваничука 29

Людмила Старовойт
Поетика лірики Миколи Вінграновського 33

Психологія

Віктор Юрченко
Рідна мова як чинник психічного розвитку і становлення особистості дитини 39

Ольга Лосієвська
Лариса Короткіх
Психологічні особливості агресивної поведінки 44

Таїсія Ткачук
Копінг-поведінка як проблема сучасної психології 48

Історія

Ярослав Грицковян
Перші підручники української мови в післявоєнній Польщі 51

Наталя Богданець-Білоskalенко
Громадсько-просвітницька та культурна діяльність Бориса Грінченка 57

Михайло Шумада
Спогади 61

Наталя Кот
Гетьман Павло Скоропадський у сучасній українській історіографії 83

Методика

Анатолій Ситченко
Естетичне виховання у контексті технологізованого навчання літератури 87

Sławomir Osiński
„Punkt nauczania, co to będzie...” 92

Віра Науменко
Важливі аспекти методики читання при підготовці вчителя до уроку 98

Лариса Барсукова
Технологія критичного мислення 104

Публіцистика

Євген Кулик
Про українську освіту (і не тільки) 110

Петро Тима
Стратегія підписана –успіх... і що далі? 113

Strategia rozwoju oświaty mniejszości ukraińskiej w Polsce 115

«Рідна мова»
– **освітній кварталник**
Українського вчительського
товариства у Польщі

Редакція:

Ірина Дрозд (Білий Бір) – голова УВТ
Стефанія Яворницька (Зелена Гора)
Ярослав Сирник (Вроцлав)
Андрій Вонторський (Щецин)
Марія Стець (Перемишль)
Тадей Карабович (Голя)
Марко Сирник (Валч) – головний редак-
тор
Гжегож Муцовський (Валч) –
інтернет-видання
Марія Мандрик-Філь (Білий Бір) – мовна
та стилістична редакції
Христина Сирник (Валч) – секретар
редакції

Співробітники:

Вадим Оліфіренко (Донецьк – Україна)
д-р Божена Зінкевич-Томанек (Краків)
Валерій Собко (Київ – Україна)
проф. Роман Дрозд (Слупськ)
Леся Храплива-Щур (Лондон – Канада)

Графічне оформлення:

Тереса Олещук

Коректа:

Катерина Сень

Видавець

Об'єднання українців у Польщі

Адреса редакції:

78-600 Wałcz
Dolne Miasto 10/80
tel. (67) 258 98 87
e-mail: proswita@op.pl
[http://www.interklasa.pl/portal/
dokumenty/r_mowa/](http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/)

Номер надрукований завдяки фінансовій
підтримці Міністерства національної
освіти

Під час використання матеріалів,
посилання на журнал «Рідна мова»
– обов'язкове

Віктор Юрченко

Рідна мова як чинник психічного розвитку і становлення особистості дитини

*... І всі мови
Слав'янського люду –
Всі знаєте. А свої
Дастьбі...*

Тарас Шевченко

В умовах глобалізації і міграції населення, інтенсивного розвитку світового інформаційного простору і процесів інтеграції, особливо актуальним є збереження та розвиток культурного розмаїття і міжкультурного діалогу, функціонування багатомовності і формування ціннісного ставлення до рідної мови, розвиток етнічної ідентичності дітей і молоді.

Хоча за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у багатонаціональному складі населення України переважна більшість українців (77,8%), а українську мову вважають рідною 67,5% громадян, проте окремі політичні сили, спотворюючи положення «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», продовжують насаджувати суспільству ідею запровадження другої державної (офіційної, ділової чи ще якоїсь) мови, а українську мову українофоби називають хохляцькою або й зовсім відмовляють їй у праві на існування, в Україні «по московській так і ріжуть» (Т. Шевченко).

А можливо ця проблема дійсно надумана і її не потрібно «розбурхувати»? Чи так уже й важливо, в якому мовному середовищі формується особистість дитини, якою мовою спілкуються в родині, якою мовою читає книжки учень?

м. Київ, Україна
директор Педагогічного інституту Київського
університету імені Бориса Грінченка,
кандидат психологічних наук, доцент

Спробуємо подивитися на цю проблему з позиції науки. За останні роки про рідну мову багато сказано і написано: вона є предметом філософського аналізу відомих учених і літераторів (І. Дзюба, Л. Костенко, П. Мовчан, А. Погрібний, П. Щербань, В. Яворівський та ін.), вивчається педагогічна спадщина щодо навчання рідною мовою (М. Антонець, В. Волошина, О. Заніна, Л. Климчик, С. Коваленко, Л. Ляхощка, О. Маленко, М. Марун, І. Мельник, В. Мосіяшенко, Я. Самофал, І. Скоропад та ін.), аналізується її розвивальний потенціал (Н. Білоконна, Л. Смольська, Л. Тарновецька та ін.). Проте психологічна наука, на наш погляд, ще недостатньо відстоює провідну роль рідної мови у формуванні особистості і духовному зростанні людини.

Мета статті: на основі аналізу літературних джерел і власної рефлексії показати значення рідної мови у психічному розвитку дитини, становленні її особистості.

Нашим **завданням** є привернути увагу батьків, педагогів і науковців до проблеми функціонування рідної мови більшості громадян України і ті негативні соціокультурні і психологічні наслідки, які можуть мати місце, якщо нехтують цим соціально-психологічним духовним феноменом.

Мова, як відомо, є не лише засобом спілкування. «Мова – феномен, рівний народові: його генезису, характеру, досвіду, долі, синтезу минулого, сучасного й майбутнього. Тому мову не просто вивчають (як фізику, географію, навіть

історію), а вбирають у єство з молоком матері, повітрям, небом, піснею, думою й гімном, тріумфом і печаллю свого роду, етносу, нації, держави. Мова – міра індивідуальної й усенародної культури, їх родової сутності» [1, с. 27].

Людина перебуває в координатах життєвого простору нескінченного ланцюга поколінь «і мертвих, і живих, і ненароджених» (Т. Шевченко). Щоб пізнати себе, належить усвідомити екзистенційний спосіб свого життя у цій системі відліку, віднайти свою точку підпори, надати життю духовного смислу – набуті соціально-етнічної ідентичності. Людина протягом життя прагне змодельувати певні теоретичні конструкти і здійснює практичні вчинки, щоб було кому успадкувати неповторність свого світобачення і свого місця в ньому, сенсу свого існування та його самореалізацію. Можливість для цього закладена для людини в самій сімейно-родовій структурі через взаємини батьків і дітей, старшого і молодшого покоління.

За Л. Виготським, світ набуває для нас смисл лише завдяки засвоєнню значень, які поділяють люди навколо нас. Люди разом створюють такі значення, колективно їх використовують і передають від покоління до покоління. Такою системою значень у родині є рідна («материнська») мова. За допомогою неї у традиціях українського народу було реконструювання ланцюга предків, знання «родинного дерева» бодай до сьомого коліна. На жаль, сьогодні мало усвідомлюється зв'язок зі своїми предками, наші сучасники, за нерясними винятками, слабо ідентифікують себе з минулим своєї родини. Знання родоводу обривається дуже рано, і тим самим втрачається духовна основа життя – зменшується відповідальність за збереження і зміцнення духовних традицій роду. А мудрість життя полягає в продовженні свого роду, свого імені – народити і виплекати дитину, передати їй рідну мову – духовну спадщину минулих поколінь, забезпечуючи цим її вічність.

Оволодіння мовою і послугування нею в спілкуванні є одним із найголовніших досягнень онтогенезу дитини, переконливим свідченням залучення її до духовних і інтелектуальних надбань дорослих, зародження соціально-психологічних потреб. Ранній вік – це сенситивний період для опанування мови дорослих, рідної мови сімейно-родинного середовища. Формування мови є основою всього психічного розвитку дитини. Якщо з якихось

причин (хвороба, обмежене спілкування та ін.) мовні можливості дитини не використовуються в достатній мірі, то подальший загальний рівень психічного розвитку починає гальмуватися.

Хоча словниковий запас малюків дуже обмежений, а граматики не бездоганна, їхнє інтуїтивне розуміння мови та її структури різке. Вони неухильно рухаються до досконалого володіння рідною мовою [2, с. 267].

Вивчаючи рідну мову, діти ознайомлюються з фонематичною і семантичною її сторонами. Проте як саме діти до 5 років практично оволодівають граматиною рідної мови, вчені поки що не мають відповіді. «Мовний розвиток дитини не зводиться до одного лише наслідування і підкріплення за правильність відтворення мовлення дорослих. Воно залежить від складної взаємодії здібностей до оволодіння мовою, які проявляються в дитини, і різноманітним мовним середовищем» [2, с. 72].

Ще в 50-х роках Дж. Берко переконливо показала, що діти не просто імітують те, що вони чують, а створюють гіпотези щодо мови і перевіряють їх. Ще більше вражає те, що у всіх культурах діти успішно навчаються своїй рідній мові і починають говорити на ній вільно, за допомогою чи без допомоги дорослих. Цей загальний результат переконує нас у тому, що люди володіють деякою універсальною і вродженою здібністю до опанування мови. Згідно припущення американського лінгвіста Н. Хомського, люди мають апарат засвоєння мови – вроджені здібності в сфері синтаксису, граматики і прагматики. Саме цей «апарат дає змогу всім нормальним дітям усіх культур навчитися своїй рідній мові і вільно нею говорити» [3, с. 258–259].

Відмінності в мовах відображають важливі відмінності між культурами, а також допомагають зміцненню цих культурних особливостей. Завдяки використанню мови індивід трансформується в агента культури, через мову він вбирає в себе саму сутність культури, а послуговуючись мовою – зміцнює концепції своєї культури. Цей взаємозв'язок має місце для всіх мов і культур, у т.ч. для української мови та української культури. Це пояснюють тим, що «мова символізує собою культуру; культура – це груповий спосіб структурування світу для того, щоб уникнути хаосу і забезпечити виживання групи; мова – це система символів, яка подає і відзначає це структурування» [3, с. 264].

Водночас згідно з гіпотезою лінгвістичної відносності Сепіра – Уорфа люди, які говорять різними мовами, думають по-різному. «Мовні відмінності – це не просто питання класифікації, вони відображають справжні відмінності у поглядах на світ» [3, с. 265].

Спілкуючись своєю рідною мовою, люди будуть поводитись скоріш так, як прийнято в культурі їхніх предків, і це також буде відповідати стереотипам представників іншої культури щодо цієї культури. «Мовний контекст у такому випадку послуговував би передвісником змін як у поведінці, так і у властивостях особистості» [3, с. 272]. Саме завдяки опануванню рідної мови, в атмосфері неповторного інтимно-духовного спілкування з батьками, дитина розпочинає активно засвоювати і відтворювати соціальний досвід, культуру поведінки і особливості поглядів на світ. Якраз у родині дитина вперше усвідомлює і вибудовує власний «Я-образ», починає ідентифікувати себе як суб'єкта міжособистісних стосунків у сім'ї, опановує прийнятними нормами поведінки. Це може відбуватися і в умовах стихійного впливу різних життєвих обставин родини, однак визначальну основу закладає лише виховання, що здійснюється в сім'ї на підґрунті народної педагогіки. Саме народна педагогіка найповніше відображає особливості народного буття та світогляду, весь різнобарвний спектр етнічної ментальності. Запорука національного самоусвідомлення – саме в родині.

РІДНА МОВА ЯК ЗАСІБ САМОПІЗНАННЯ

Однією з проблем є повернення мовно-культурної самосвідомості чималій верстві населення України. Адже мова як продукт культури, крім своєї основної інформаційно-комунікативної функції, є способом вираження самосвідомості особистості і тим самим є ще й засобом самопізнання. Світовідчуття прадавніх українців органічно транслюються в ментальне поле їхніх нащадків передусім через рідну мову. «Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ» [5, с. 3].

Рідна мова – це найкоротший, найефективніший шлях до самопізнання власної душі. Особистісний зміст словникового складу закладає конструкти когнітивної схеми «Я-образу», за допомогою яких індивід означає своє самобачення. Такі конструкти, семантичне опрацьовані нашими предками в процесі функціо-

нування багатовікової культури і рефлексії, часто зустрічаються, скажімо, в українських пареміях (прислів'ях, приказках, загадках, ідіоматичних виразах і т. ін.), які «концентрують у собі усталені форми розумової діяльності етносу (асоціативні реакції, сенсорні еталони, моделі перцептивних дій, типові операції мислення тощо» [6, с. 21]. Наведемо деякі мовні конструкти-паремії, якими українці оцінюють ті чи інші свої характеристики: «Я такий, як хліб м'який», «Кожному добрий – собі злий» (доброта); «Так, як я вам винний», «Я по правді кажу», «Ні сном, ні духом не винен» (чесність); «Не дам з себе насміятися», «Хіба ж таки я послідніший од усіх», «Ми не в тім'я биті» (почуття власної гідності); «Моя хата з краю», «Соби на умі», «Моє діло, як кажуть, мірошницьке: запусти, та й мовчи» (соціальна пасивність, індивідуалізм) тощо. Зустрічаються конструкти на позначення внутрішніх конфліктів, суперечливостей в «Я-образі»: «І горе мені, і добре мені – і б'ють мене, і правда моя», «І добре мені, і зле мені – і б'ють мене, і плакати не дають» та ін. За змістом паремій можна скласти уявлення про екстернальні тенденції локусу контролю: («Якби я міг! Та не дав мені Біг», «Ех, якби-то!.. та що й казати? Кебети не маю» та ін. (пошук винного) і, навпаки, інтернальні: «Ніхто не винен, самая», «Люди, як люди: були б ми добрі», «Ніде правди діти» та ін. (докір собі).

Цей далеко не повний аналіз засвідчує, що наші предки виплекали великий арсенал мовних засобів для влучного і глибокого означення своїх особливостей і, водночас, для адекватного сприймання і розуміння свого найближчого соціального оточення. Паремії можуть бути одним із важливих засобів етнопедагогічного впливу на дитину як у родині, так і в закладі освіти. «Засвоюючи паремійний фонд свого народу, дитина засвоює етнічні форми сприйняття, мислення, спілкування, вартісних орієнтацій тощо» [6, с. 21], у тім числі й етнічні форми самосприйняття і самооцінювання. Рідна мова, зокрема її паремійний фонд, розширює семантичний простір «Я-образу» дитини, поглиблює і диференціює його, отже, допомагає їй інтегрувати переживання особистого досвіду, набутого в соціокультурному середовищі.

До рідномовної культури дитина залучається ще в ранньому дитинстві через сприймання **народної казки**. Тільки вона, на думку відомого психоаналітика і дитячого психолога Б. Бетельхейма, може «захопити увагу дитини,

викликати її допитливість, збагатити життя, стимулювати її фантазію, розвивати інтелект, допомогти зрозуміти саму себе, свої бажання і емоції, сприяти підвищенню впевненості дитини в собі і в своє майбутнє» [цит. за 4, с. 248]. Саме в народній казці, творцями якої є мільйони людей, сконцентровується згусток людської мудрості, досвіду, акумулюються найцінніші надбання етнічної ментальності. Казка впливає не так на свідомість дитини, як на її глибинні підсвідомі пласти.

Контент-аналіз українських народних казок показав, що більшість із них за своїм змістом і формою викладу можуть стимулювати моральну рефлексію дитини: ідентифікуючи себе з позитивним героєм, дитина мимоволі починає порівнювати себе з ним, розширюючи при цьому межі свого самопізнання. У багатьох казках (*Рукавичка*, *Колобок*, *Коза-дереза*, *Солом'яний бичок* та ін.) містяться словесні конструкції для «Я-образу» героя, що наставляє дитину ставити відповідні запитання «А хто я?», «Який я?» і шукати на них відповідь.

Не лише соціально-побутове, а й велике психологічне значення має **ім'я-нарекення дитини** – давнього звичаю, пов'язаного з вибором імені для новонародженого. Вважалося: ім'я визначає долю людини. Сучасні психологічні спостереження засвідчують, що слово-ім'я – перший вербальний конструкт для позначення дитиною вперше усвідомленого «Я-образу». Принагідне нагадаємо один з рідномовних обов'язків, про який говорив І. Огієнко: «Бережи своє особове ім'я й родове прізвище в повній національній формі й ніколи не змінй їх на чужі. Найменша тут зміна – то вже крок до винародовлення» [5, с. 9].

Отже, актуалізація невичерпного надбання народної мудрості, звернення до джерел ментальності етносу є необхідною соціально-психологічною умовою як усвідомлення національної самобутності, так і самоусвідомлення своєї неповторності. Через це реалізація принципу народності виховання (насамперед навчаючи дітей рідною мовою, враховуючи багатовікові культурно-виховні традиції) має бути аксіомою будь-якої педагогічної технології.

На жаль, багато українських дітей від самого народження перебувають у чужомовному середовищі (радіо і телебачення, спілкування під час дозвілля і в побуті, Інтернет, книжки тощо), що негативно позначається на процесі їх соціалізації, зокрема в частині засвоєння

і активного відтворення ментально-духовного досвіду свого роду і народу, набуття етнічної ідентичності як соціокультурної передумови становлення позитивної «Я-концепції».

Недооцінка рідної мови як духовного джерела становлення особистості дитини гіпотетично може мати такі **негативні наслідки**:

- Емоційна відчуженість дітей від родини і батьків, втрата родинних традицій і порушення неповторної атмосфери внутрішньосімейного спілкування.

- Послаблення виховних впливів дорослих на поведінку і діяльність дитини, зокрема через відсутність дії механізму наслідування, який запускається ще в немовлячому віці і пов'язаний саме з наслідуванням мови старших.

- Дитина, яка перебуває в чужомовному середовищі, часто переживає стрес. У немовлячому віці це типова реакція на незнайому людину, особливо якщо вона звертається до дитини чужою мовою. Пригадаймо також себе, чи комфортно ми себе почуваємо, якщо навкруги нас люди спілкуються мовою, яку ми не розуміємо.

- Почуття провини в дошкільників через незрозуміння мови дорослих або неспроможність донести особистісний зміст повідомлення до співрозмовника (такі діти, наприклад, у грі частіше надають перевагу підпорядковуючим ролям).

- У школярів можуть виникати труднощі вивчення обов'язкової державної мови, яка для більшості дітей є рідною, проте сенситивний період для її опанування минув ще в ранньому віці.

- Посилення «реакції емансипації» від батьків у підлітковому віці (зверхне ставлення до мови «предків», небажання спілкуватися рідною мовою, замість творення унікальної підліткової субкультури – спілкування чужою мовою).

- Загострення кризи ідентичності в юнацькому віці через неспроможність відповісти на запитання «Хто Я?», «Якого роду-племени?», «У чому сенс життя і яке моє призначення?». У підлітків і юнаків комплекс меншовартості проявляється саме в тому, що вони відмовляються спілкуватися між собою рідною мовою.

- Негативні тенденції в «Я-концепції» (відсутність етнічної ідентичності, низький рівень національної самосвідомості, комплекс національної меншовартості, домінування екстернального локусу-контролю, маргінальні настанови).

– Посилення конформізму (наприклад, якщо хтось до українця заговорив «общедоступной», він часто спішить перейти на цю мову, що говорить про його невпевненість в собі і в своїй мові), втрата цінностей рідної мови, її «забування» під час перебування у іншомовному оточенні.

– Підвищення рівня амбівалентності атитюдів щодо рідної мови і рідномовних обов'язків, когнітивний дисонанс (студенти, наприклад, вказують на важливість володіння рідною мовою і водночас шукають виправдування свого не спілкування за допомогою неї: «Не важливо, якою мовою спілкуватися», «Більшість моїх друзів спілкується російською мовою», «Не хочу бути білою вороною» тощо).

– Позбавлення духовного джерела для індивідуалізації «Я», творчого самовираження (наприклад, російськомовний український письменник М. Гоголь за свідченням сучасників чудово володів українською мовою, якою зачаровувалися слухачі; Т. Шевченко, перебуваючи в Петербурзі, спілкувався і писав також російською мовою, проте найвидатніші шедеври були написані ним рідною мовою).

– Низький рівень мовленнєвої культури, засмічення рідної мови чужомовними словами, двомовний суржик (тип «Верки Сердючки»).

– Коли чужа мова витісняє рідну в процесі формування особистості дитини, відбувається відлучення її від святого – всього материнського, батьківського. Це спричиняє відчуженість

від моралі, культури, історії не лише рідного, а й інших народів.

Отже, ймовірно, причина багатьох наших негараздів у тому, що ми не виконуємо заповідь Т. Шевченка «... І чужому навчайтесь, і свого не цурайтесь»: нехтуємо рідною мовою, позбавляємо себе і своїх дітей духовної основи життя, невичерпного джерела психічного розвитку і особистісного зростання. Щоб перевірити висунуті вище гіпотези потрібні подальші психологічні дослідження рідної мови як унікального феномену культури народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кононенко П., *Національна педагогіка в реформуванні освіти*, «Освіта і управління» 1997, т. 1, № 3, с. 19–30.
2. Крайг Г., *Психология развития*, Санкт-Петербург 2000, 992 с.
3. Мацумото Д., *Психология и культура*, Санкт-Петербург 2002, 416 с.
4. Обухова Л., *Детская психология: теории, факты, проблемы*, Москва 1998, 352 с.
5. Огієнко І., *Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства*, Львів 1995, 46 с.
6. Таглін С., *Про народні паремії, національну свідомість та «малоросіяństwo» як етнопсихологічний феномен*, «Зб. Харків. іст.-філолог. тов-ва: Нова серія», Харків 1994, т. 3, с. 18–23.
7. Юрченко В., *Формування «Образу-Я»: етнопсихологічний аспект*, «Освіта і управління» 1999, № 1, т. 3, с. 93–101.

